

A Comparative Analysis of China's Position in Ahmadinejad and Rouhani look East Policy

Bahareh Sazmand¹

Associate Professor, Regional Studies Department, Faculty of Law &
Political Science, University of Tehran

Maryam Goudarzi

Ph. D, Regional Studies Department, Faculty of Law & Political Science,
University of Tehran

(Date received: 27 November 2021 Date approved: 18 February 2022)

Abstract

Introduction: The look to east is the result of oscillating role of internal decision makers influenced by the international structure in Iran's foreign policy. With Ahmadinejad's victory, a need to reconsider prioritizations in foreign policy was felt and the topic "look to east" was highlighted in scientific and executive circles pointing out that the existing capacity in foreign policy had not been exploited properly. Thus, a move toward the east and forming a strategic alliance with China was known as one of the capacities which would lead to a more powerful status for Iran. At that period, efforts were made to enhance the place of China in foreign policy. With Rouhani's election victory, attempts were aimed at focusing on interaction with the West one more time, just like when Executives of Construction Party and Popular Party of Reforms were in power. Since the middle of Rouhani's government, however, particularly due to the United States withdrawing JCPOA and applying maximum pressure policy, revisions to the foreign policy were made once again and the preference of proactive relationship with China was taken into consideration.

During the last 40 years, Iran has been passing a trend full of tension with the West and in the last two decades, regional players have taken a trend of convergence with the West against Iran. Such contradiction is caused Iran to consider a look east approach in order to get rid of isolation in its foreign policy, reduce the impact of sanctions, and increase multilateralism. Ahmadinejad's coming to power coincided the deadlock in nuclear negotiation with the EU and when the EU

1. Email: bsazmand@ut.ac.ir (Corresponding author)

proposals were considered by the Iranian authority in opposition to the negotiations in Khatami's period between the two sides, problems emerged. These factors justify the look to east in foreign policy both in affirmative and negative terms. From negative point of view, these principles are against the structure of the international system and USA approaches. China in spite, did not follow a trend based on convergence with Iran due to the pressure of that same structure. In Rouhani's time, with the suspension of sanctions and signing JCPOA, the ground was ready for modifying the role of international system structure in Iran's foreign policy and the trend of approaching the west began. With USA withdrawing JCPOA, maximum pressure policy and reinforcing regional unions against Iran, Rouhani's government, also affected by the pressure from international system structure, followed a China-centered look east policy. Iran is facing problems regarding its foreign policy which considers international system structure undesirable. This issue became more obvious with the increase of various sanctions during Ahmadinejad and Rouhani's time including post JCPOA in a way that governments considered finding ways of escaping from pressure of the structure for example by means of shifting foreign relations to some countries or deepening relations with others. Iran-China relation in these governments is affected by these structural situations dominating Iran which is the topic of present study.

Research Question: which factors have influenced the place of China in Iran's look east policy for internal decision makers and international system structure during Ahmadinejad and Rouhani presidency?

Research Hypothesis: it is hypothesized that Iran-China relation in both presidents' periods has been heavily influenced by the international system structure, and the place of China in look east policy has been highlighted more in Rouhani's period compared to Ahmadinejad's. In addition, that same structure has in fact turned the attention of internal decision makers toward China.

Methodology (and Theoretical Framework if there are): The present study makes use of compare and contrast methodology. In this article, neoclassical realism has been selected as the theoretical framework and will be explained subsequently.

Results and discussion: This article addresses the following factors as giving "look east policy" priority in Ahmadinejad's period: increasing tension between Iran and Persian Gulf Arabs, counter hegemony balancing, increased deterrence and economic requirements, fighting

against international system structure. Furthermore, Iran-China relation during Ahmadinejad's period in political, economic and military areas has been addressed. Political, economic and military relations of Iran and China in this period was influenced by Iran's nuclear issue and Western sanctions against Iran. The level of relations reveal that it was Iran who most of the time had the tendency to develop relations with China while China mostly followed political considerations of the western powers. In the following, Rouhani's foreign policy has been investigated in short and factors leading look east policy out of the focus of foreign policy have been addressed namely, criticizing the relations with east in Ahmadinejad's government, enhancing the relations with Arab countries in the region, revisioning the relations with west, solving the nuclear issue and desecuritization of Iran which led the look east policy out of the priority of foreign policy in Rouhani's period. Then, the relation of Iran and China in political, economic and military areas during Rouhani's presidency has been addressed. The level and quality of the relation of Iran and China was better than that in Ahmadinejad's period due to the signing of JCPOA.

Conclusion: in fact, our look to east in the last four governments were mostly influenced by structural pressures giving direction to the foreign policy. Thus, our interactions particularly in relation to powers of the east have always had a tactical aspect rather than strategic. As a result, we lacked a pragmatic foreign policy based on internal capabilities and international limitations. Regarding the logic of the look to east and the type of Iran's relation with China and Russia in last 16 years, it seems that look east policy for Iran at least in this period of time has not been a principal and strategic approach. 16 years of experience has shown that the portion of pressure of international system structure was heavier than the approaches of the governments of this time and such development of relations was not so much dependent on internal factors compared to structural factors.

Keywords: Look to East, international system structure, foreign policy, Iran, China.

واکاوی تطبیقی جایگاه چین در رویکرد نگاه به شرق در سیاست خارجی

احمدی نژاد و روحانی

بهاره سازمند*

دانشیار، گروه مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران

مریم گودرزی

دکتری مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۰۶ - تاریخ تصویب: ۱۴۰۰/۱۱/۲۹)

چکیده

نگاه به شرق، برآمده از نقش متغیر تصمیم‌سازان داخلی متأثر از ساختار نظام بین‌الملل در سیاست خارجی ایران است. با پیروزی احمدی‌نژاد، نیاز به تجدیدنظر در اولویت‌بندی سیاست خارجی احساس شد و در نشست‌های علمی و اجرایی بحث «نگاه به شرق» تقویت شد. تبیین می‌شد که از ظرفیت‌های موجود در سیاست خارجی به‌خوبی استفاده نشده و حرکت به‌سوی شرق و ایجاد اتحاد راهبردی با چین یکی از ظرفیت‌هایی است که به تقویت جایگاه ایران منجر می‌شود. در این دوره، تلاش شد جایگاه چین ارتقا یابد. با پیروزی روحانی در انتخابات ریاست‌جمهوری، تلاش شد در قالب مذاکرات هسته‌ای با آمریکا دوباره، تعامل با غرب همانند دوران اصلاحات و سازندگی در اولویت قرار بگیرد. اما از نیمه دولت روحانی، به‌ویژه پس از خروج آمریکا از برجام و کاربست سیاست فشار حداکثری، بار دیگر تجدیدنظرهایی در سیاست خارجی ایجاد شد و اولویت به روابط فعالانه با چین مورد توجه قرار گرفت. در این نوشتار با روش مقایسه‌ای به‌دنبال پاسخ به این پرسش هستیم که کدام مؤلفه تصمیم‌سازان داخلی و ساختار نظام بین‌الملل، در جایگاه چین در این دو دوره برای ایران مؤثر بوده است؟ برای پاسخ به این پرسش از چارچوب نظری واقع‌گرایی نوکلاسیک و روش مقایسه‌ای استفاده کردیم. یافته‌ها نشان می‌دهد روابط ایران با چین در هر دو دوره به‌شدت متأثر از ساختار نظام بین‌الملل بوده است و در دوره روحانی بیش از دوره احمدی‌نژاد، جایگاه چین در نگاه به شرق برجسته شده است. همین ساختار، نگرش تصمیم‌سازان داخلی را به چین معطوف کرده است.

واژگان اصلی: ایران، چین، سیاست خارجی، ساختار نظام بین‌الملل، نگاه به شرق.

مقدمه

ایران در ۴۰ سال اخیر روند پرتنشی با غرب داشته است. این تضاد سبب شده است ایران برای رهایی از انزوا در سیاست خارجی خود، کاهش تأثیر تحریم‌ها و افزایش چندجانبه‌گرایی، گرایش به شرق را مبنای تعامل خود قرار دهد. روی کارآمدن احمدی‌نژاد هم‌زمان با بن‌بست مذاکرات هسته‌ای با اتحادیه اروپا بود. این مؤلفه‌ها به صورت سلبی و ایجابی منطق نگاه به شرق در سیاست خارجی را توجیه می‌کنند. از جنبه سلبی، این اصول در تضاد با ساختار نظام بین‌الملل و رویکردهای آمریکا است. در نتیجه، فشارهای این ساختار برای مقابله با این اصول، ایران را به گسترش روابط با شرق وادار کرده است. اما چین در این دوران روند همکاری با ایران را به دلیل فشار ساختار نظام بین‌الملل پیشه نکرد.

در دوران روحانی با تعلیق تحریم‌ها و امضای برجام، زمینه تعدیل نقش ساختار نظام بین‌الملل در سیاست خارجی ایران فراهم و روند نزدیک شدن ایران به غرب آغاز شد. با خروج آمریکا از برجام، سیاست فشار حداکثری و تقویت اتحادهای منطقه‌ای علیه ایران، دولت روحانی نیز متأثر از فشار ساختار نظام بین‌الملل، نگاه به شرق با محوریت چین را دنبال کرد. روابط ایران و چین در این دولت‌ها متأثر از این شرایط ساختاری بر ایران است که در این نوشتار به دنبال تبیین این موضوع هستیم. اینک این پرسش مطرح است که کدام مؤلفه تصمیم‌سازان داخلی و ساختار نظام بین‌الملل، در جایگاه چین در این دو دوره برای ایران مؤثر بوده است؟ به نظر می‌رسد روابط ایران با چین در هر دو دوره، متأثر از ساختار نظام بین‌الملل بوده است. همین ساختار، نگرش تصمیم‌سازان داخلی را به چین معطوف کرده است. در این نوشتار با روش مقایسه‌ای، در پی بررسی جایگاه چین در رویکرد نگاه به شرق ایران در دوران احمدی‌نژاد و روحانی هستیم. بنابراین بر مبنای نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک به‌عنوان چارچوب نظری، به مؤلفه‌های حاکم در سیاست خارجی دو دولت می‌پردازیم و ابعاد روابط دو دولت با چین را بررسی می‌کنیم.

پیشینه پژوهش

در ارتباط با موضوع پژوهش منابع داخلی و خارجی معدودی وجود دارد که به جایگاه چین در رویکرد نگاه به شرق در سیاست خارجی احمدی‌نژاد و روحانی به صورت مقایسه‌ای نپرداخته‌اند. در ادامه این منابع را بیان می‌کنیم:

اخوان (۱۳۹۲) در کتاب «تأثیر سیاست نگاه به شرق بر منافع ملی جمهوری اسلامی ایران» راهبرد نگاه به شرق در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را بررسی می‌کند. از نظر او نگاه به شرق یک راهبرد در سیاست خارجی ایران است که از آغاز ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد در سال ۱۳۸۴ مطرح شد. او ضمن بررسی سه دیدگاه ایدئولوژیک، ژئوپلیتیک و

عمل‌گرایانه به مفهوم شرق، پیشنهاد می‌کند باید در تعریف شرق، رویکردی سازه‌انگارانه در پیش گرفت تا از اغتشاش نظری در تعریف راهبرد سیاست نگاه به شرق دوری شود. آدمی (۱۳۸۹) در مقاله «راهبرد نگاه به شرق در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: دیدگاه، زمینه‌ها، فرصت‌ها» معتقد است نگاه عملی و نظری غالب در طول سال‌های گذشته در سیاست خارجی ایران نگاه یک‌جانبه به غرب بوده و این سبب غفلت از دیگر مراکز قدرت و ثروت جهانی به‌ویژه در نزدیکی مرزها شده است. اما از دوره محمود احمدی‌نژاد، راهبرد نگاه به شرق به راهبردی منطقه‌گرایانه از سوی ایران در منظومه نگاه ژئوپلیتیکی تبدیل شده است و هویت‌سازی جدیدی را در گفتمان سیاست خارجی ایجاد کرده بود. با این حال، او نقش ساختار نظام بین‌الملل را در این تغییر، حاشیه‌ای می‌داند.

جی جونز (۲۰۲۱) در کتاب «سه مرد خطرناک؛ روسیه چین و ایران و ظهور جنگ‌های نامنظم» نگاهی به‌طور کامل منفی به روابط این سه کشور می‌پردازد. از نظر او این سه کشور با عبور از جنگ‌های متعارف و پیگیری جنگ‌های نامنظم سبک جدیدی از رقابت با ایالات متحد را در پیش گرفته‌اند. جونز معتقد است حمله‌های سایبری، اقدام‌های پنهانی، درگیری‌های نیابتی، جاسوسی و ضربه‌های اقتصادی، ابزارهای جنگ نامنظم این سه کشور هستند که در اتحاد با یکدیگر به‌طور فزاینده‌ای در حال تغییر سیاست‌های بین‌المللی به‌سود خود هستند. لکی (۲۰۱۷) در گزارش خود با عنوان «چین و ایران: یک مشارکت محدود» ضمن بررسی تاریخی روابط بین دو کشور، معتقد است در ۳۰ سال اخیر همکاری فعال، اما محدودی بین دو بازیگر وجود داشته است. در واقع هر میزان تهدیدهای منطقه‌ای پیرامون ایران افزایش پیدا کرده و ایران درگیر رقابت مخرب با پیرامون خود شده است، گرایش به گسترش همکاری با چین افزایش پیدا کرده است. با این حال، او این همکاری را ناشی از تحولات منطقه‌ای و نه فشار ساختار نظام بین‌الملل می‌داند.

شفیعی و صادقی (۱۳۸۸) در مقاله «گزینه‌های ایران در سیاست خارجی براساس سیاست نگاه به شرق»، سیاست نگاه به شرق در دوره احمدی‌نژاد را نوعی سیاست جدید در ایران پس از انقلاب می‌دانند. از نظر آنان، اگرچه رویکرد نگاه به شرق بعد از انقلاب مطرح شد، با روی کار آمدن دولت نهم، جنبه رسمی‌تری به‌خود گرفت و دستگاه سیاست خارجی ایران آن را به‌طور جدی در دستور کار خود قرار داد که این امر ناشی از مسئله هسته‌ای ایران و تهدیدهایی بوده است که از سوی غرب بر ایران وارد شد. بنابراین بر اثر تهدیدهای ناشی از بالا رفتن تنش میان ایران و غرب، یکی از پایه‌ها یا مؤلفه‌های دولت نهم در زمینه سیاست خارجی، متنوع‌ساختن گزینه‌های سیاست و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران بود و برای استفاده از همه ظرفیت‌های موجود برای تعامل با دیگر کشورها مانند دولت‌های منطقه‌ای، آمریکای لاتین، روسیه و چین تلاش کرد.

کولایی و عابدی (۱۳۹۷) در مقاله «مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی سیاست خارجی روسیه» با استفاده از نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک که برای تحلیل موضوع این مقاله نیز استفاده شده است سیاست خارجی روسیه را تجربه و تحلیل کرده‌اند. پیرسلامی (۱۳۹۴) در مقاله «روابط ایران و چین در دوره احمدی نژاد: سیاست نگاه به شرق و تأثیرات ساختاری» با استفاده از نظریه واقع‌گرایی تدافعی، جایگاه چین را در سیاست خارجی ایران در دوره احمدی نژاد بررسی و با رویکردی آسیب‌شناختی دلایل شکل‌نگرفتن همکاری فراگیر بین دو کشور را مطرح کرده است.

چارچوب نظری: واقع‌گرایی نوکلاسیک

واقع‌گرایی نوکلاسیک به عنوان یک نظریه سیاست خارجی تأثیرگذاری قدرت نسبی دولت در نظام بین‌الملل (به عنوان متغیر مستقل) به وسیله ساختار دولت و ادراک‌ها، برداشت‌ها و برآوردهای تصمیم‌گیرندگان از قدرت نسبی کشور (به عنوان متغیر میانجی) بر سیاست خارجی و رفتار و راهبرد کشورها در نظام بین‌الملل (به عنوان متغیر وابسته) را تحلیل می‌کند. از این رو، یک کمربند انتقالی^۱ میان انگیزه‌ها و محرک‌ها و محدودیت‌های سیستمی و سیاست خارجی کشورها قرار می‌گیرد (Taliaferro, et al, 2009: 5-6). بنابراین در تحلیل سیاست خارجی کشورها، ویژگی‌های داخلی کشورها مانند توانایی سیاست‌گذاران در استخراج منابع برای تأمین هدف‌های سیاست‌گذاران باید بررسی شود. فرایندهای سیاسی پیچیده داخلی به صورت کمربندهای انتقالی عمل می‌کنند که داده‌های سیاسی را در واکنش به متغیرها و نیروهای خارجی میانجیگری و جهت‌دهی می‌کنند. بنابراین کشورها بیشتر به گونه متفاوتی به فشارها و فرصت‌های سیستمی مشابه واکنش نشان می‌دهند (Dehghani Firoozabadi, 2011: 280-281).

کاربست واقع‌گرایی نوکلاسیک در سیاست خارجی ایران

سیاست خارجی ایران متأثر از دو مؤلفه پیشران‌های داخلی و ساختار نظام بین‌الملل است. برمبنای نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک سیاست خارجی ایران متأثر از شرایط داخلی از جمله انگیزه‌ها و هدف‌های تصمیم‌سازان و نظر حاکمیت و فشار ساختار نظام بین‌الملل است (Cordesman, 2014: 138). سیاست خارجی ایران با محوریت واقع‌گرایی نوکلاسیک، بخشی از امنیت خود را در تنوع روابط با قدرت‌ها می‌داند که هم‌سوی موازنه‌سازی در غرب آسیا است. از این رو، با افزایش تهدید نسبی علیه ایران و برجسته‌شدن عنصر ژئوپلیتیک، ایران گرایش به شرق را برای حضور بازیگران فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای هم‌سو با منافع خود می‌داند (Ezzati, 2014: 59).

ضرورت نظریه‌ی واقع‌گرایی نوکلاسیک در سیاست خارجی ایران در این پژوهش به این علت است که واقع‌گرایی نوکلاسیک راه میانه‌ای است که هم به ساختار داخلی و تأثیر آن در سیاست خارجی و هم به نقش ساختار نظام بین‌الملل در سیاست خارجی توجه می‌کند. این نظریه در مقایسه با نواقح‌گرایی و واقع‌گرایی کلاسیک، قدرت تبیین انگیزه‌ها، هدف‌ها، فرایند تصمیم‌گیری و رفتارهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را دارد (Dehghani Firoozabadi, 2011: 276).

واقع‌گرایی نوکلاسیک، سیاست خارجی ایران را هم در ارتباط با مؤلفه‌های داخلی و هم در ارتباط با ساختار نظام بین‌الملل مورد توجه قرار می‌دهد. سیاست خارجی ایران در قالب مفهوم نگاه به شرق، از این نظر که ایران در این مسیر هم به مؤلفه‌های داخلی خود و هم نظام بین‌الملل توجه دارد، در قالب نظریه‌ی واقع‌گرایی نوکلاسیک بهتر تبیین می‌شود. رویکرد نگاه به شرق ایران در تأثیر فشارهای نظام بین‌الملل و تحریم‌های غرب به‌عنوان عامل ساختار و نیز متأثر از نگرش و خوانش دولت‌مردان به‌عنوان عامل کارگزار بوده است. بنابراین واقع‌گرایی نوکلاسیک با در نظر گرفتن هم‌زمان مؤلفه‌ی ساختار و کارگزار برای تحلیل این نوشتار کاربردی است.

عوامل تأثیرگذار بر اولویت‌بخشی نگاه به شرق در دوره‌ی احمدی‌نژاد

در این بخش ابتدا عوامل مؤثر در اولویت‌بخشی سیاست نگاه به شرق در دولت‌های نهم و دهم را بررسی می‌کنیم. سپس به ابعاد روابط ایران با چین می‌پردازیم تا جایگاه این کشور در دیپلماسی نگاه به شرق ایران مشخص شود.

۱. افزایش تضاد بین ایران و اعراب خلیج فارس

بزرگ‌ترین مشکل سیاست خارجی ایران در منطقه، ناکامی در همکاری با همسایگان عرب است. ایران برای اعراب خلیج فارس تهدید محسوب می‌شود. محیط منطقه با حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای سبب شده است ساختارهای امنیتی آن، علیه اعضای مجموعه و از جمله ایران، شکل بگیرد. این چالش‌ها به‌همراه بحران هسته‌ای سبب شد، ایران به‌دنبال اتحاد با همسایگان خود، به‌ویژه اعراب باشد. دو عامل سبب این ناکامی شد: نخست، رقابت ایران و اعراب مانع این همکاری شد. اعراب، تنش ایران با غرب را فرصتی می‌دانند که با کمک به غرب، جایگاه ایران را تضعیف کنند. عامل دوم، ناکامی، جاه‌طلبی‌های نظام انقلابی ایران بود (Lynch, 2012: 74-77). این دغدغه با شروع بهار عربی در سال ۲۰۱۱ و مواضع مسئولان ایران، برای رهبران عرب، نمود عینی پیدا کرد. برداشته‌های قدرت‌های فرامنطقه‌ای نیز این تصویر از ایران را برجسته‌تر می‌کرد. این دو عامل ضمن اینکه ایران را مایل به سیاست نگاه به شرق می‌کرد، در مقابل، رقیبان ایران را وادار می‌کرد بیشتر به اتحاد با غرب روی آورند.

۲. توازن سازی ضد هژمونیک^۱

دومین عامل مهم در اولویت بخشی در نگاه به شرق، پرکردن خلأ متحدی راهبردی در برابر آمریکا بود. بهترین گزینه، روی آوردن به قدرت هایی بود که با سیاست خارجی آمریکا و ساختار نظام بین الملل تنش داشتند. چین در صدر این دولت ها بود. چین می توانست با حق وتوی خود فشار تحریم ها علیه ایران را کاهش دهد و از مواضع ایران در نهادهای بین المللی حمایت کند. اروپا اگرچه نسبت به هم سوئی با آمریکا در غرب آسیا تردید داشت، راهبرد مشترکی با آمریکا علیه ایران داشت (Azad, 2017: 47). سیاست مداران ایران معتقد بودند گرایش ایران به شرق می تواند نبود متحد راهبردی برای ایران را حل کند. البته شرایط خاص حاکم بر موقعیت ایران در آن دوره زمانی و جدال های موجود با غرب انگیزه سیاست مداران را برای یافتن متحد راهبردی تقویت می کرد.

۳. افزایش بازدارندگی و الزام های اقتصادی

یکی از انگیزه های این سیاست، فشار بر غرب برای تغییر رفتارهای خود در برابر ایران بود. این مسئله، بیشتر در بحران هسته ای نمود یافت. در واقع با تقویت روابط ایران با کشورهای تأثیرگذار در جهان، تاب آوری ایران در برابر فشارهای بین المللی بیشتر می شد. توسعه همکاری های اقتصادی با قدرت هایی مانند چین، ثبات سیاسی ایران را نیز تأمین می کرد. تحریم های اقتصادی محرک دیگر برای گسترش روابط با چین بود. راهبردهای اقتصادی گذشته که در پیوند با غرب بود، راه گشا نبود و در آن دوران، قدرت های شرقی، دوستانی برای همه شرایط برای ایران برآورد نمی شدند (Shariatinia, 2012: 7).

از نظر احمدی نژاد برای دستیابی به جایگاه برتر منطقه ای براساس سند چشم انداز ۲۰ ساله، نرخ رشد اقتصادی ۸ درصد ضروری و تحقق آن در فضای تحریم جز با همکاری های منطقه ای ناممکن بود. بنابراین از اولویت های این دولت، توسعه روابط با قدرت های شرقی، به ویژه چین بود (Kemenade, 2013: 56-59). کشورهای آسیایی نیز در تعامل با ایران، برخلاف غرب، تمایلی به درآمیختن مباحث سیاسی و اقتصادی نداشتند و می خواستند بین این دو حوزه، جدایی قائل شوند تا منافع آنها تأمین شود و این، مطلوب ایران بود.

۴. مبارزه با ساختار نظام بین الملل

این انگیزه، بیشتر برآمده از الزام های راهبردی سیاست خارجی بود که در این دوره برجسته بود. این عنصر متأثر از مؤلفه «سیاست تعامل سازنده» بود که منظور از آن، به کارگرفتن سیاستی فعال، جهت دار با آگاهی از روابط سیاسی جامعه بین المللی، خروج از جایگاه متهم و

قرارگرفتن در جایگاه مدعی و ورود به عرصه سیاست جهانی به عنوان بازیگری قدرتمند بود. از نظر احمدی نژاد، نظم کنونی یک دیکتاتوری جهانی است که فقط منافع آمریکا محوریت دارد. لازم است یک مقاومت جهانی علیه آن شکل گیرد (Warnaar, 2013: 78-79). با این تصور که چین برای ظهور به عنوان یک قطب آسیایی در برابر این نظم می‌کوشد، گسترش روابط با این کشور مورد توجه احمدی نژاد بود.

در حالی که برخی مانند شیرین هانتر^۱ در ارتباط با سیاست خارجی دولت نهم و دهم معتقدند، نظام ایران نمی‌تواند با شرایط پسا جنگ سرد نظام بین الملل سازگار شود و ایدئولوژی داخلی در این مسیر مانع تراشی می‌کند. از نظر هانتر، این نوع سیاست خارجی که ساختار کنونی را پس می‌زند و به دنبال توسعه روابط با شرق برای رهایی از این ساختار است، سبب می‌شود ایران بازی نظام بین الملل را ببازد و آن سیاست را باید «سیاست‌های غیرمنطقی»^۲ نامید (Hunter, 2010: 77-79). چین نیز سرانجام در راستای منافع راهبردی خود با غرب به سیاست انزوای ایران روی خواهد آورد. با وجود این تحلیل هانتر از مبارزه ایران با ساختار بیشتر متمرکز بر موضوع هسته‌ای است و بخش زیادی از اعضای نظام بین الملل را در این تحلیل نادیده گرفته است. ایران برای تقابل با این ساختار فقط محدود به روابط چین و روسیه نبوده است. جنبش عدم تعهد^۳ در این مبارزه پشتیبان ایران بوده است. متکی، وزیر خارجه ایران در سال ۲۰۰۶ گفت: «تحلیل ما این است که بازیگران مختلفی مخالف چنین نظمی هستند. ائتلاف این نیروها به صورت دوجانبه، چندجانبه و افزایش تحرک نهادهای بین المللی می‌تواند تغییرهای مهمی در این نظم ایجاد کند» (Bayar, 2019: 11). در این زمینه، توسعه روابط با چین اولویت داشت.

جنبه‌های روابط ایران با چین در دوران احمدی نژاد

۱. روابط سیاسی

روابط سیاسی ایران و چین در این دوره، متأثر از تحولات بین المللی علیه ایران بود. چین در شورای حکام سازمان بین المللی انرژی هسته‌ای به انتقال پرونده ایران به شورای امنیت رأی مثبت داد. با وجود سفرهای سیاسی متعدد مسئولان ایرانی به چین، گروه‌های سیاسی بلندپایه چین به ندرت از ایران دیدن کردند. سفر نکردن رئیس جمهور چین، هوجین تائو، به ایران با وجود سفر چندباره مقام‌های بلندپایه ایران به این کشور، سفرهای متعدد مقام‌های بلندمرتبه چین از جمله شخص هو به بسیاری از کشورهای عربی منطقه، رأی مثبت چین به قطعنامه‌های

۱. عضو شورای روابط خارجی آمریکا

2. Irrational Policies
3. Non-Aligned Movement

پیشنهادی آمریکا علیه برنامه هسته‌ای ایران در سال‌های ۲۰۰۶ و ۲۰۰۷، کارشکنی در تبدیل وضعیت ایران از عضویت ناظر به عضو رسمی در سازمان همکاری شانگهای و ارائه بازی دوگانه در برابر ایران به‌ویژه در موضوع هسته‌ای و تحریم‌های غرب علیه ایران (Garver, 2011: 75-88)، نشانه‌هایی بودند که در آن سال‌ها و هم‌زمان با سیاست نگاه به شرق ایران، امکان شکل‌گیری یک همکاری فراگیر سیاسی را در روابط ایران و چین کم‌رنگ ساخته بود.

سطح روابط و دیدارهای انجام‌شده نشان می‌دهد که ایران بیشتر مایل به توسعه روابط با چین بوده است. در حالی که چین در این روابط ملاحظات سیاسی قدرت‌های غربی را بیشتر در نظر می‌گرفته است. چه اینکه بیشتر سفرهای بین دو طرف زمانی بوده است که مقام‌های بلندمرتبه غربی و آمریکایی نیز به چین می‌رفتند تا پکن را مجاب کنند کارزار تحریم‌های چندجانبه علیه ایران را برای تغییر مواضع این کشور در پرونده هسته‌ای رها نکند.

۲. روابط اقتصادی

اقتصاد مهم‌ترین جنبه روابط ایران و چین در دولت‌های نهم و دهم بود. پایه‌های مشارکت اقتصادی بین ایران و چین، منابع انرژی ایران و نیازهای چین بود. در سال ۲۰۱۱ حدود ۱۶۶ شرکت چینی در حوزه نفت ایران فعال بودند. در حالی که این تعداد در سال ۲۰۱۰، ۱۰۰ شرکت بود. ایران همچنین برای گسترش و تسریع در همکاری‌های انرژی، در سال ۲۰۱۰ کمیته مشترک نفت و گاز با چین تشکیل داد. علاوه بر این، چین در سال ۲۰۱۱ برای تقویت همکاری‌های دوجانبه در بخش‌های صنعتی و معدنی ایران، توافق‌نامه‌ای به ارزش ۲۰ میلیارد دلار امضا کرد و رهبران دو کشور اعلام کردند که می‌خواهند تجارت دوجانبه سالانه خود را که در سال ۲۰۱۱ حدود ۳۰ تا ۴۰ میلیارد دلار بود، به دو برابر افزایش دهند و به ۱۰۰ میلیارد دلار برسانند (Harold, 2012: 87-90).

این روابط اقتصادی متأثر از برنامه هسته‌ای و فشارهای غرب بود. حدود یک سال به پایان دولت دهم، با وجود روابط گسترده اقتصادی چین با ایران، در اواخر سال ۲۰۱۱ رسانه‌های رسمی چین ابراز نگرانی کردند که «اختلاف برسر مسئله هسته‌ای ایران به سطح بالایی رسیده است و حتی می‌تواند در پرتگاه باشد». در نتیجه، این فشارها، شرکت‌های بزرگ چینی از جمله شرکت ملی نفت، در اجرای توافق‌نامه‌های خود با ایران کوتاهی کردند. در حالی که شاید به دلیل توافق ایالات متحده برای تحریم‌نکردن این شرکت‌ها برای سال‌های ۲۰۰۸ و ۲۰۰۹ این شرکت‌ها در ایران سرمایه‌گذاری می‌کردند (Chen, 2011: 46).

نگرش به شرق سبب رشد اقتصادی بین دو طرف شد، به گونه‌ای که رقم مبادلات دو طرف در سال ۲۰۰۱، ۳٫۲ میلیارد دلار بود که در سال ۲۰۱۰ به ۳۰ میلیارد دلار رسید. با وجود

افزایش حجم روابط اقتصادی، از سال ۲۰۱۰ با تصویب قطعنامه ۱۹۲۹ به تدریج نرخ تورم و کاهش ارزش پول ملی ایران تشدید شد (Katzman, 2020: 46). در حالی که منطبق با منافع ملی ایجاد می‌کرد در دوره فشار تحریمی و رویکرد نگاه به شرق، دست‌کم، روابط برد-بردی بین دو طرف حاکم باشد. دولت نهم و دهم با افزایش تحریم‌ها و افزایش تورم، برای کنترل قیمت، راهبرد واردات حداکثری را دنبال می‌کرد که در آن چین در مرکزیت بود. به گونه‌ای که در این دولت، واردات کالاهای چینی ۴۳۱ درصد نسبت به دولت قبل رشد داشت. میزان واردات از چین در سال ۲۰۰۵ بیش از ۲ میلیارد دلار بود که در پایان دولت احمدی‌نژاد به حدود ۱۰ میلیارد دلار رسیده بود (Hong, 2014: 7-8). بیشتر کالاهای وارداتی نیز جنبه مصرفی و واسطه‌ای داشتند. بنابراین رابطه اقتصادی با چین نقش چندانی در مقاوم‌سازی اقتصاد نداشت.

۳. روابط نظامی

با وجود تحریم‌ها و راهبرد مهار آمریکا علیه جمهوری اسلامی، ایران دوره احمدی‌نژاد، با همکاری چین، توانایی بومی نظامی خود را براساس محاسبات عملی و قدرت گسترش داد. پیشرفت‌های نظامی ایران همیشه مورد توجه شدید آمریکا بوده است. در این دوران نیز راهبرد بازدارندگی متعارف ایران متأثر از نگاه نواقع‌گرایانه به ساختار نظام بین‌الملل و شرایط ایران در دوران جنگ، توسعه توانمندی‌های نظامی را در شرایط افزایش تهدیدهای آمریکا یک ضرورت می‌دانست (Razani, 2014: 3). درارتباط با قدرت‌های شرقی، به‌ویژه چین، بازدارندگی متعارف همواره ستون اصلی راهبرد نظامی ایران بوده است.

هیچ اطلاعات دقیقی نیست که بتواند سرشت واقعی روابط نظامی چین و ایران در این دوره را اثبات کند. آمارهای مؤسسه پژوهش‌های صلح بین‌المللی استکهلم نشان می‌دهد که تجارت نظامی ایران و چین در سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۲ با روندی ثابت ادامه داشته است. براساس آمارهای این مؤسسه، سلاح‌های متعارف صادرشده چین به ایران ۴۷۰ میلیون دلار یا به‌طور متوسط ۱,۶۷ میلیون دلار در سال ارزیابی شده است (SIPRI, 2012). شرکت‌های چینی تجهیزات نظامی گسترده‌ای از جمله اسلحه‌های تک‌تیرانداز کالیبر بزرگ، گلوله‌های ضدزره، موشک‌های کروز ضدکشتی سی-۸۰۲ (کرم ابریشم)، موشک‌های ضدهوایی اچ‌ان-۵ شانه‌دار، راکت‌های ۱۰۷ میلی‌متری، خمپاره‌های ۶۰ و ۸۲ میلی‌متری، نارنجک‌های موشکی، تفنگ‌های ضدهوایی، مین‌های زمینی و اجزای سازنده بمب‌های کنار جاده‌ای را به ایران انتقال داده‌اند (Cordesman and Fite, 2011). در سال ۲۰۱۱، ارزش خرید اسلحه ایران از چین ۷۹ میلیون دلار تخمین زده شده است که فقط ۵۳,۰ درصد از کل ۸,۱۴ میلیارد دلار واردات آن از این کشور در همان سال را نشان می‌دهد (Trade Map, 2012).

در دوران ریاست جمهوری احمدی‌نژاد، سه مشوق اصلی، ایران را وادار به حفظ روابط نظامی با چین کرد: دستیابی به درجه بالاتری از خوداتکایی در سیستم‌های دفاعی، تقویت وضعیت کشور به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای و ایجاد یک بازدارندگی مؤثرتر در برابر تهدیدهای خارجی (Gentry, 2018: 7). روابط نظامی در این دوره رابطه‌ای یک طرفه بوده است که بیشتر از سوی ایران و برای دورزدن تحریم‌ها شکل گرفت و بیشتر این روابط مخفیانه بود. چین در بعد نظامی در این دوره با افزایش تقابل ایران با ساختار نظام بین‌الملل و تشدید تحریم‌ها علیه ایران، کوشید با ایران روابط نظامی محدود و غیررسمی داشته باشد و توسعه روابط خود با قدرت‌های بزرگ از جمله آمریکا را فدای قمار روابط نظامی خود با ایران نکند.

نقش چین در تحریم‌های بین‌المللی و بحران هسته‌ای ایران دولت نهم و دهم

مسئله هسته‌ای ایران تبدیل به سیاستی برای امتیازگیری^۱ بین دوطرف درگیر در آن شده است. چین از دهه ۱۹۸۰ سیاست درهای باز به جهان را دنبال کرد و چون صنایع نظامی هسته‌ای را به‌طور کامل در اختیار داشت، پکن را مجاب می‌کرد، این فناوری‌ها را به کشورهای دیگر، از جمله ایران، عرضه کند. در نتیجه، چین در دهه ۱۹۹۰ به بزرگ‌ترین عرضه‌کننده فناوری‌های هسته‌ای به کشورهای درحال توسعه شد. با این حال هویچ کسب فناوری‌های پیشرفته هسته‌ای از واشینگتن، چین را مجاب کرد همکاری هسته‌ای خود را با ایران رها کند (Malus, 2018). در سال ۲۰۰۶ اعضای شورای حکام موافق ارجاع پرونده ایران به شورای امنیت شدند. چین در شرایطی موافق ارجاع پرونده شد که این شورا تا مارس آن سال اقدامی نکند. پکن به چهار قطعنامه تحریم سازمان ملل علیه ایران رأی مثبت داد. چین در سال ۲۰۰۵ مخالفت خود را با برآورد برنامه هسته‌ای ایران به‌عنوان تهدیدی برای امنیت جهانی اعلام کرد، اما در سال ۲۰۰۶ در شورای حکام آژانس، پرونده هسته‌ای ایران را در شمار مسائل مربوط با امنیت بین‌المللی تعبیر کرد (Delpech, 2011: 25). رویکرد چین به‌عنوان قدرت در حال ظهور و نزدیک به ایران بر «سیاست کنش متوازن» بنا شده است. چین هم به الزام‌های رابطه با ایران توجه داشته و هم به‌عنوان یک «قدرت بزرگ مسئول» ناگزیر از پاسخ‌گویی به دیگر قدرت‌ها بوده است. به‌کارگرفتن این موضع در سه سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی قابل بررسی است. در سطح ملی تکثر هویت‌های بین‌المللی چین و نیازهای اقتصادی، در سطح منطقه‌ای حفظ توازن در خلیج فارس و در سطح بین‌المللی اهمیت روابط با اسرائیل، رویکرد چین به مسئله

۱. Brinkmanship: سیاست قبول مخاطره یا سیاست رفتن تا مرز جنگ برای از میدان به‌درکردن حریف را گویند. روشی برای گرفتن بیشترین امتیاز از رقیب در یک بحران سیاست خارجی با تظاهر به اقدام به جنگ است.

گسترش هسته‌ای و حفظ توازن در روابط هم‌زمان با ایران و آمریکا در به‌کارگرفتن این موضع‌گیری چین مؤثر بوده است (ArghavaniPissalami and Salehi, 2014: 11-13).

چین در این دوره، گاهی از فعالیت هسته‌ای ایران حمایت کرده و گاهی، هم‌سو با غرب تمایل خود به مهار دامنه فعالیت‌های هسته‌ای ایران را نشان داده است. ژانگ یسوی، نماینده دائم چین در سازمان ملل در سال ۲۰۱۰ گفت: چین همواره از حل مسالمت‌آمیز برنامه هسته‌ای با مذاکرات دیپلماتیک حمایت کرده است و تحریم‌ها راه مناسبی برای حل این موضوع نیستند. هونگ‌لی، سخنگوی وزارت امور خارجه چین در سال ۲۰۱۲ گفت واردات نفت چین از ایران تخطی از قطعنامه‌های شورای امنیت نیست و این اقدام مشروع است. این سخنان چین که هم‌سو با افزایش تحریم‌های یک‌جانبه و چندجانبه علیه ایران بود، در اواخر سال ۲۰۱۲ پکن هم‌سو با کره جنوبی، هند و ژاپن خرید نفت خود از ایران را کاهش دادند (Shariatinia, 2011: 22-25).

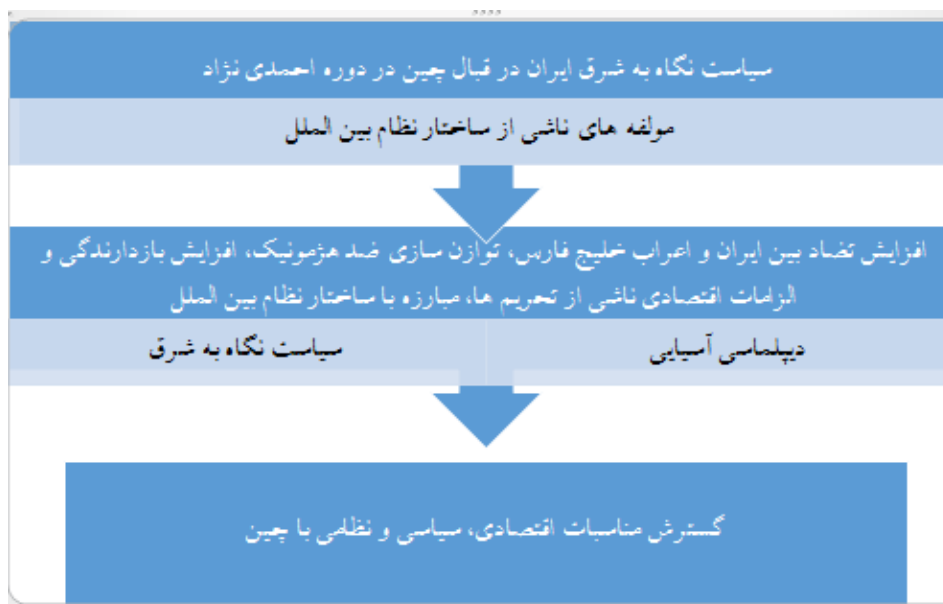
چین هیچ‌کدام از قطعنامه‌های شورای امنیت علیه برنامه هسته‌ای ایران در این زمان را وتو نکرد و با این اقدام، الزام‌های غرب را مدنظر داشت. آن ملاحظات ایدئولوژیکی که مائو در قالب نظریه سه جهان مطرح کرده بود و معتقد بود باید کشورهای جهان سوم مجهز به تسلیحات اتمی شوند تا زنجیره استعمار پاره شود، با رویکرد عمل‌گرایانه چین در برابر برنامه هسته‌ای ایران در این دوره، کم‌رنگ شد (Salehi and Arghavani, 2012: 12). در واقع در این زمان برای چین مسائل شرق آسیا در درجه بالاتری از مسئله هسته‌ای ایران بود و چین جایگاه چندانی در روابط غرب آسیا نداشت. شایان توجه اینکه با وجود همکاری چین با غرب در تحریم علیه ایران و نیز وتو نکردن قطعنامه‌های تحریمی، اما جمهوری اسلامی ایران واکنش منفی نسبت به چین نشان نداد. به این دلیل که ایران از یک‌سو بخش مهمی از نیازهای اقتصادی، فنی و نظامی خود را به‌وسیله چین برطرف می‌کرد و تقابل با چین در راستای منافع ملی نبود. از سوی دیگر، ایران تمایل به تقابل با چین و به‌نوعی ازدست‌دادن چین به‌عنوان یک قدرت بزرگ شرق در برابر غرب در عرصه بین‌المللی نداشت.

در این دوره، چین بیش از آنکه راهبردهای خود برای به‌دست‌آوردن برتری جهانی را در نظر بگیرد، تعامل خود با آمریکا را تنظیم می‌کرد. در سال ۲۰۱۱ چین بیش از ۶,۴ میلیارد دلار در منابع انرژی آمریکا سرمایه‌گذاری کرده بود، در حالی که در همین سال این میزان در ایران حدود یک میلیارد دلار بوده است. تجارت دوجانبه چین و ایران در این دوره، حدود ۴۵ میلیارد دلار بود؛ در حالی که این میزان با آمریکا ۵۰۴ میلیارد دلار بوده است (Delpech, 2011: 75). برای کشوری که اقتصاد، بزرگ‌ترین بازوی قدرت‌سازی آن در جهان است، ترجیح برنامه هسته‌ای یک کشور در برابر غرب، سیاستی معقول نیست.

از سوئی، چین علاوه بر ایران، از خریداران بزرگ نفت کشورهای عرب خلیج فارس بود. این کشورها در کنار اسرائیل موضعی هم‌سو با غرب علیه برنامه هسته‌ای ایران داشتند و حمایت مطلق چین از برنامه هسته‌ای ایران می‌توانست امنیت انرژی چین را به خطر اندازد. اتحادیه اروپا نیز در این زمان، دومین شریک تجاری چین بود و حمایت‌های قطعی چین از برنامه هسته‌ای ایران می‌توانست اقتصاد چین را متزلزل کند. این حمایت چین را در معرض این اتهام قرار می‌داد که انتقال فناوری‌های هسته‌ای به ایران می‌تواند زمینه انتقال آن‌ها به کشورهای خطرناک دیگر را فراهم کند (Malus, 2018).

چین در این زمان از برنامه هسته‌ای ایران به‌عنوان برگ بازی در روابط خود با غرب بهره می‌گرفت. بر این اساس، در دوره ریاست جمهوری احمدی‌نژاد با وجود تأکید دولت وقت بر لزوم ارتباط با شرق، سیاست نگاه به شرق ایران چندان موفقیت‌آمیز نبوده است. دلیل این موفق نبودن این است که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در این زمان در تأثیر مؤلفه‌های ایدئولوژیک و عناصر انقلابی بود. بنابراین تعارض و تضاد ایران با نظام بین‌الملل و به‌ویژه غرب تشدید شد. به همین دلیل، بازیگران شرق از جمله چین تمایل به تعارض با غرب بر سر ایران نداشتند و حاضر نبودند منافع حیاتی اقتصادی خود در رابطه با غرب را فدای روابط با ایران کنند.

مدل ۱. سیاست نگاه به شرق ایران در برابر جمهوری خلق چین در دوره احمدی‌نژاد

Source: Authors

مؤلفه‌ها و نمودهای سیاست خارجی روحانی

روحانی پیشبرد اصول سیاست خارجی مندرج در قانون اساسی و مذاکره با آمریکا، حل پرونده هسته‌ای و تعامل با منطقه را در اولویت قرار داد و معتقد بود می‌تواند با شیوه‌هایی در سیاست خارجی بخشی از مشکلات اقتصادی را مدیریت کند. هدف سیاست خارجی او با عنوان «تعامل سازنده با جهان در چارچوب دولت توسعه‌گرا»^۱ می‌خواست با تنش‌زدایی، اعتمادسازی، دوری از امنیتی‌شدن، بهبود چهره ایران، دیپلماسی فعال با بازیگران بین‌المللی، توسعه اقتصادی کشور در چارچوب اسناد بالادستی را تسهیل سازد (Abdollahi, 2019: 3). مجموعه‌ای از مسائل داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی روحانی را واداشت چندان اولویت جدی به گسترش روابط با شرق نداشته باشد. به این عوامل در ادامه اشاره می‌شود. البته این روند دست‌کم تا خروج آمریکا از توافق هسته‌ای ادامه داشت. پس از آن در راستای کاهش فشارهای غرب و متأثر از فشار حاکمیت در نقد‌گرایی نداشتن به شرق، روابط خود با شرق را گسترش داد. در این دوره، ایران با کاهش فشار ساختار نظام بین‌الملل بیشترین سطح روابط را با چین در ابعاد مختلف داشت. البته گفتنی است که بعد از خروج آمریکا از برجام، چین چندان تمایل به گسترش روابط با ایران نداشت. دلیل آن را می‌توان در رویکرد غرب‌محور دولت روحانی دانست که بعد از قدرت گرفتن به دنبال حل اختلاف‌ها با غرب و گسترش روابط با غرب بود. بر این اساس تمرکز اصلی در عرصه سیاست خارجی بر شکل‌گیری توافق برجام بود و شرق در اولویت نبود. این موضوع موجب ایجاد نوعی حس اطمینان‌نداشتن چین به گسترش روابط با ایران شد. اما بعد از خروج آمریکا از برجام و شکل‌گیری واگرایی میان غرب و چین و بروز اختلاف‌ها میان دو قدرت، سطح روابط ایران و چین گسترش یافت.

نقد روابط با شرق دولت احمدی‌نژاد

از دیدگاه روحانی رویکرد نگاه به شرق دولت احمدی‌نژاد توافقی در روابط ایران با چین در پی نداشت. دولت نهم و دهم معتقد بود اگر ایران و چین بتوانند به رهیافت مشترکی در زمینه امنیت بین‌المللی و منطقه‌ای دست یابند، می‌توان شاهد همکاری سازنده‌ای در برابر غرب بود. اما چین در دوره احمدی‌نژاد، چنانکه شرح داده شد، موضعی هم‌سو با غرب داشت. چین ضمن حمایت از قطعنامه‌های ضدایرانی شورای امنیت، در گشایش بازی‌های آسیایی گوانگ‌جو، اسم جعلی خلیج عربی را به کار برد و عذرخواهی رسمی نیز از ایران نکرد. چین در رابطه‌ای نامتوازن در عمل از منابع انرژی ایران استفاده می‌کرد و دستاوردی سیاسی برای ایران در مقابل اقدام‌های غرب نداشت (Maloney, 2012: 7). بنابراین نگاه به شرق، مشروعیتی برای

1. Constructive interaction with the world in the context of a developmental state

برنامه هسته‌ای ایران در پی نداشت و انزوای خودساخته‌ای برای سیاست خارجی ایران در پی داشت.

۲. بهبود روابط با کشورهای عرب منطقه

روابط نیم‌بندی در دوران احمدی‌نژاد با اعراب خلیج فارس وجود داشت، اما مواضع ایران درباره تحولات سال ۲۰۱۱ عربی و فرقه‌ای معرفی کردن این تحولات، تنش‌ها بین ایران و اعراب را تشدید کرد. انقلاب و بیداری اسلامی از دید ایران پیشران‌های ورود به دورانی جدید است که یک مرحله آن سقوط دیکتاتورهای منطقه‌ای و سرانجام دیکتاتوری جهانی است (Safavi and Khaksar, 2018). با این حال نگاه ایدئولوژیک به این تحولات سبب شد یک جبهه غربی - عربی - عبری در برابر ایران شکل بگیرد و قدرت‌های عربی بیش از گذشته پس از جنگ تحمیلی در برابر ایران جبهه بگیرند (Ebadizadeh, 2015: 74).

روحانی خواستار تمرکز بیشتر بر همسایگان بود و تمرکز بیش از حد بر غیرهمسایگان و نادیده گرفتن همسایگان را اشتباهی بزرگ می‌دانست. او نتیجه این سیاست را تنش گسترده با کشورهای همسایه و تبدیل برخی از آن‌ها به تهدیدی علیه منافع ایران ارزیابی کرد. پیش‌بینی می‌شد با روی کار آمدن او اعراب نیز در روابط خود با ایران تجدیدنظر کنند (Soltani, 2020: 151). انتظار می‌رفت بهبود روابط ایران با کشورهای عربی به کاهش تنش‌ها کمک کند. به‌ویژه اینکه در این دوره، قدرت‌های عربی با هم‌دستی صهیونیست‌ها نگران بهبود روابط ایران با غرب بودند و ایران می‌بایست ضمن اطمینان‌دادن به اعراب، مانع کارشکنی آن‌ها در توافق با غرب شود. در دوره روحانی فشار ساختار نظام بین‌الملل با روی کار آمدن ترامپ علیه ایران بیشتر شد. به تبع آن سیاست خارجی ایران منفعل شد و این عامل بر روی چگونگی روابط ایران با همسایگان تأثیر گذاشت. همچنین غرب و آمریکا به همراه اسرائیل اقدام به گسترش روابط با رقیبان منطقه‌ای و همسایگان ایران کردند و همسایگان ایران اقدام به عادی‌سازی روابط و به رسمیت شناختن اسرائیل کردند. این عامل نیز موجب بهبود نیافتن سطح روابط ایران و همسایگان در دوره ریاست جمهوری روحانی شد.

۳. تجدیدنظر در روابط با غرب

از نظر روحانی، در پی انتخاب احمدی‌نژاد، روابط آمریکا و ایران وخیم‌تر شد. از نظر او، مشکلات ایران ناشی از فشارهای آمریکاست و ایران باید با آمریکا وارد گفت‌وگو درباره برنامه هسته‌ای شود (Mahdian, 2014: 9). مشکل روحانی در ارتباط با غرب این بود که برای رقیبان منطقه‌ای ایران، بیش از گذشته تداوم تنش در روابط ایران و غرب حیاتی است. با این حال، دیدگاه او بامنا منی بر بی‌نتیجه بودن تحریم‌ها، در کنار رویکرد روحانی، زمینه مذاکره با آمریکا

را فراهم کرد. از سوی دیگر، روحانی معتقد بود اروپا مواضع معتدل‌تری نسبت به آمریکا دارد و می‌خواهد به‌عنوان قدرتی مستقل، چندان مطیع سیاست‌های واشینگتن نباشد و می‌تواند با این سیاست، شکاف بین آمریکا و اروپا در ارتباط با ایران را بیشتر کرد (Khosravi, 2017).

از نظر روحانی، تندروی سیاست‌ خارجی احمدی‌نژاد سبب همکاری اروپا و آمریکا علیه ایران شده بود. دست‌کم برای روحانی موقعیت اقتصادی و فناوری اروپا می‌توانست جایگزین آمریکا برای تأمین منافع اقتصادی ایران باشد و اقتصاد ایران را از سلطه چین و در درجه دوم روسیه رهایی بخشد. در چارچوب این مواضع، دولت روحانی معتقد بود دستور سیاست‌ خارجی دو دولت پیش، انزوای ایران بوده است (Sabouri and Salehian, 2017).

۴. حل مسئله هسته‌ای و غیرامنیتی کردن ایران

موضع آفندی دولت گذشته، در برنامه هسته‌ای سبب واکنش غربی‌ها نسبت به این موضوع شده بود. غرب با بهره‌گیری از این موضع دیپلماسی، وحشتی را در غرب آسیا دنبال کرد. نتیجه آن، افزایش جنگ‌طلبی در میان اعراب خلیج فارس بود. در این روند، امارات متحد عربی و سپس عربستان به معترضان اصلی برنامه هسته‌ای ایران تبدیل شدند و با برجسته‌شدن این برنامه در خرید تسلیحات آن‌ها از آمریکا رشد ۵ تا ۸ درصدی داشت و تنها امارات بزرگ‌ترین خریدار تسلیحات از آمریکا در جهان شد (Bar, 2015: 3). به‌نظر روحانی این سیاست یک اجماع منطقه‌ای را علیه ایران شکل داد. یوسف ال‌اتبیه،^۱ سفیر امارات در واشینگتن، ایران را تنها تهدید امارات عنوان کرد و حتی انجام یک جنگ پیش‌دستانه از سوی آمریکا علیه آن را کم‌هزینه‌تر از زمانی دانست که ایران به سلاح هسته‌ای مجهز شود (Sadjadpour, 2011: 10).

بنابراین روحانی مذاکره هسته‌ای در سطح وزیران خارجه، بین آمریکا و ایران را شروع کرد که حاکی از اراده ایران برای حل این مسئله بود. بخشی از مقبولیت روحانی در مبارزات انتخاباتی همین مسئله هسته‌ای بود که گفت: «چرخش سانتریفیوژها زمانی ارزشمند است که چرخ اقتصاد هم بچرخد» (Temiz, 2021: 75-77). برای روحانی مسئله هسته‌ای موازی با دیگر منافع کشور و نه در فراز آن‌ها است، اما سنگینی سایه مسئله هسته‌ای سبب شد تا دیگر موضوع‌های کشور به این مسئله گره بخورد. به‌باور روحانی ایران می‌تواند ضمن داشتن حق غنی‌سازی با دیپلماسی و شفافیت بیشتر، تحریم‌ها را کاهش دهد (Rouhani, 2012: 1).

از دیدگاه داخلی، سیاست‌ خارجی دولت گذشته، ایران را تبدیل به یک موضوع و چالش امنیتی در سطح منطقه و جهان کرده بود. در مقابل، قدرت‌های غربی نیز مطلوب خود می‌دیدند که برای افزایش فشارها، ایران را تهدید امنیتی معرفی کنند. برآورد ایران به‌عنوان یک تهدید،

حتی قدرت‌های شرقی، به‌ویژه چین را واداشته بود در محاسبات خود با ایران محتاطانه عمل کنند و کمینه روابط را با ایران داشته باشند. این موضوع سبب شده بود هزینه‌های تعامل هم برای ایران و هم برای کشورهای دیگری که مایل به تعامل با ایران بودند، به‌شدت افزایش یابد (Kapur, 2019: 54). البته از دیدگاه گروه سیاست‌خارجی روحانی، دولت پیشین مسئله هسته‌ای را از موضوعی فنی تبدیل به امنیتی و هزینه‌بر کرده بود.

آمریکا تخمین زده بود که پس از کاربست تحریم‌های نفتی، ایران حدود ۱۱ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خارجی از دست داده است. مجله معتبر داده‌های آماری آنکتاد^۱ آمار سرمایه‌گذاری خارجی در ایران را ارائه کرد. به گزارش این نشریه، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران پس از یک دوره رشد، در سال‌های ۲۰۱۲، ۲۰۱۳ و ۲۰۱۴ در سراسی قرار گرفته و به ترتیب با ۴۶۶۲، ۳۰۵۰ و ۲۱۰۵ میلیون دلار دچار افت شدید شده بود (UNCTADstat, 2016).

ابعاد روابط ایران با چین در دوره روحانی

در گفتمان سیاسی غرب، چین، ایران و روسیه به‌عنوان «دیگران» به‌تصویر کشیده می‌شوند که غرب باید نگران آن‌ها باشد. محمدباقر فروغ، استاد دانشگاه لیدن معتقد است روابط ایران و چین پیوندی مادی و معنوی در عرصه جغرافیایی است. بعد ایدئولوژیکی شامل زیربنای تاریخی، فرهنگی و ایدئولوژیکی یک جغرافیای غیرمادی است و این مسئله از سال ۲۰۱۳ بیش از گذشته مورد توجه چین، با طرح یک کمربند و یک راه، قرار گرفته است (Forough, 2020: 3). خروج آمریکا از برجام و تقابل ترامپ با چین سبب شد در این دوره، پکن و تهران در جایگاه برابری در مقابل آمریکا قرار بگیرند و روند همکاری‌ها تصاعدی شود که نشان می‌دهد مؤلفه ساختار نظام بین‌الملل، از نظر افزایش و کاهش فشار، بیش از مؤلفه‌های داخلی سیاست‌خارجی ایران، در روابط دو کشور مؤثر بوده است (Fulton, 2019: 7).

۱. روابط سیاسی

در این دوره، روابط سیاسی و اقتصادی برجسته‌ترین ابعاد روابط ایران با چین بود. رابطه چین با ایران در این دوره به‌عنوان بخشی از مبارزه چین برای غلبه بر تحقیر ملی آن برآورد می‌شود. مقاله شی جین‌پینگ در سال ۲۰۱۶، چکیده‌ای از این روایت است که در آن روابط آینده چین و ایران را به‌عنوان ادامه گذشته استثنایی ارائه کرد که در آن دو امپراتوری قدرتمندی بودند که سهم مهمی در ارتقای مبادلات بین تمدن‌های شرقی و غربی داشتند (Al-qahtani, 2021).

تصویر قدرتمندی که از کلمات شی بیرون می‌آید، یک دوستی پایدار است که بر حافظه گذشته باشکوه و امکان غلبه بر تحقیر مشترک ملی با هم بنا شده است. علاقه چین به همکاری با ایران در دوران روحانی، نشان از هدف‌های راهبردی دارد. جلوگیری از فروپاشی ایران با راهبرد چین برای جلوگیری از دستیابی آمریکا به هژمونی کامل در خلیج فارس هم‌خوانی دارد. هوآلمینگ^۱ مشاور شی جین‌پینگ گفت «اینکه آیا خاورمیانه‌ای که شاهراه اقتصادی جهان را کنترل می‌کند، نابود می‌شود یا به صلح می‌پردازد، بستگی به موضوع هسته‌ای ایران دارد» (Temiz, 2021: 81-82). این درک نیاز به راه‌حل مسالمت‌آمیز برای بحران هسته‌ای ایران است که نقش چین را در مذاکرات منتهی به برجام شکل داد. در سال ۲۰۱۸ روحانی در نشست شانگهای با رئیس‌جمهور چین گفت‌وگو کرد و گفت: تصمیم این دولت بر توسعه سواحل جنوبی دریای عمان و خلیج فارس و ایجاد منطقه ویژه اقتصادی در جاسک است که این منطقه آماده سرمایه‌گذاری خارجی در زمینه ایجاد بندر و صنایع انرژی‌بر است (Isna, 2018). سفر سال ۲۰۲۱ وزیر خارجه چین به تهران برای امضای موافقت‌نامه راهبردی ۲۵ ساله اوج تعاملات سیاسی بین دو کشور در دوره روحانی بود. در حالی که پس از خروج آمریکا از برجام، اروپایی‌ها در نتیجه فشارهای آمریکا ناچار شدند دیدگاه‌های خود درباره ایران را به آمریکا نزدیک کنند، ایران و چین روند همگرایی بیشتری دنبال کردند. این توافق در آستانه پنجاهمین سالگرد روابط دیپلماتیک تهران و پکن امضا شد. پیش‌نویس این سند در سفر ظریف به چین در شهریور ۲۰۱۹ به مقام‌های چینی ارائه شد. این سند برنامه‌ای سیاسی راهبردی، اقتصادی و فرهنگی است که سویه‌های همه‌جانبه روابط دو کشور در ابعاد مختلف سیاسی، راهبردی، اقتصادی و فرهنگی را در افقی بلندمدت دنبال می‌کند (Isna: 2021).

۲. روابط اقتصادی

برای ایران گسترش روابط اقتصادی برای کاهش فشارهای تحریمی غرب مهم است. بحث کمربند اقتصادی جاده ابریشم در همه توافقات اقتصادی دو طرف در این دوره مطرح بوده است. از جمله در سفر سال ۲۰۱۵ رئیس‌جمهور چین به ایران، ۱۷ سند همکاری بیشتر در حوزه اقتصادی و یادداشت تفاهم گسترش کمربند اقتصادی جاده ابریشم و ایجاد جاده ابریشم دریایی قرن بیست‌ویکم بین ایران و چین امضا شد (Roth, 2021: 7). در موافقت‌نامه ۲۵ ساله، چین متعهد شده است با افزایش ۴۰۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خود در بخش‌های اقتصادی ایران در ازای آن، از ایران نفت بخرد. تجارت و سرمایه‌گذاری چین در ایران با گذشت زمان رشد کرده است، اما بسیار کمتر از هدف‌های اعلام شده خود باقی مانده است، زیرا تجارت

دوجانبه در سال ۲۰۲۰ فقط ۹,۱۴ میلیارد دلار بوده و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در سال ۲۰۱۹ بالغ بر ۳ میلیارد دلار بوده است (Vatanka, 2021).

تجارت سالانه چین و ایران در سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۴ بیش از ۹ برابر از ۶,۵ میلیارد دلار به ۸,۵۱ میلیارد دلار افزایش یافته است. این حجم بین ایران و چین ۹,۱۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۰ بوده است. بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹ میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی چین در ایران، ۳۲۷ درصد رشد داشته است. پس از کاربست تحریم‌های آمریکا، ایران شاهد کاهش پایدار سرمایه‌گذاری‌های خارجی مستقیم بود که در سال ۲۰۱۷ به ۵ میلیارد دلار رسید، اما در سال ۲۰۱۹ با ۷۰ درصد کاهش به ۵,۱ میلیارد دلار رسید. در این زمان، چین تنها ۵ درصد از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ایران را به خود اختصاص داد. این رقم در سال ۲۰۱۴ بالغ بر ۸ درصد بود. با این حال، در این دوره تا سال ۲۰۲۰، واردات نفت چین از ایران ۹۴ درصد کاهش داشته است (OEC, 2020).

یکی از مهم‌ترین جنبه‌های سند ۲۵ ساله، بعد اقتصادی آن و گسترش روابط دو کشور در حوزه‌های مختلف تجاری، اقتصادی و بازرگانی است؛ زیرا دو کشور بر این موضوع تأکید دارند که ظرفیت‌های بالقوه موجود برای همکاری‌های اقتصادی میان دو کشور فراتر از وضعیت کنونی است و در این چارچوب در این سند، همکاری‌های دو کشور در حوزه‌های نفت، صنعت و معدن و حوزه‌های مرتبط با انرژی تأکید شده است (Dergham, 2021). در این سند بر مشارکت مؤثر ایران در ایده «یک کمربند و یک راه» تأکید شده است. در بعد اقتصادی استفاده از ظرفیت‌های بالقوه، برای افزایش همکاری‌های اقتصادی یکی از محورهای اصلی این برنامه بلندمدت است که از جمله می‌توان به پیوند دادن ایران به زنجیره تأمین ارزش‌محور با تکمیل زنجیره‌های مکمل فراوری داخلی، تولید مشترک برای تأمین بازارهای داخلی دو کشور و کشورهای ثالث و سرانجام بهره‌برداری از ظرفیت‌های ایران از جمله نیروی کار جوان و ماهر اشاره کرد (Elias, 2021).

راهبرد اقتصادی چین از سال ۲۰۱۳ در غرب آسیا جدی‌تر شده است. در همین سال آن‌ها ۵۰ میلیارد دلار در پاکستان برای طرح یک کمربند و یک راه سرمایه‌گذاری کردند. بدیهی بود که ایران نیز مورد توجه چین قرار می‌گیرد. این روند، با روی کارآمدن دولت روحانی هم‌زمان شد. در نتیجه روابط چین با ایران بیش از دوره احمدی‌نژاد مورد توجه قرار گرفت. اگرچه برجام تسهیلگر این روند نیز بود (Garver, 2016: 11). چینی‌ها در این دوره در ایران یک قدرت بالقوه می‌بینند که می‌تواند به‌عنوان شریک خود در عرصه آسیایی عمل کند. چینی‌ها این هم‌سویی را به‌خوبی درک می‌کنند که به‌موازاتی که روابطشان با واشینگتن بدتر می‌شود، نزدیک شدن به ایران گزینه‌ای مطلوب است.

۳. روابط نظامی

همکاری نظامی دو کشور در دوران روحانی جنبه رسمی و علنی پیدا کرد. این همکاری با لغو تحریم‌ها براساس برجام گسترش یافت. برجام و حرکت به سوی روابط عادی‌تر بین ایران و غرب، تا قبل از خروج آمریکا، شرایط مساعدی را برای همکاری بیشتر نظامی چین و ایران ایجاد کرد. در راستای مبارزه با دزدی دریایی، روابط بین اسکادران‌های چینی و ایرانی در خلیج فارس در سال ۲۰۱۴ برقرار شد (Lee, 2020). راهبرد چین برای جلوگیری از دسترسی نیروی دریایی آمریکا به دریاهای نزدیک به سواحل چین برای ایران نیز اجرایی است. نگرانی چین از امنیت داخلی و بررسی‌های دقیق آن در شبکه‌های سایبری و اجتماعی نیز با نیازهای ایران هم‌خوانی دارد. مانورهای نظامی و رفت‌وآمد دیپلماتیک بین سران نظامی دوطرف از دیگر جنبه‌های روابط دو کشور است. (Greer, 2020: 14).

در این دوره، چانک‌وان‌چوان، وزیر دفاع ملی و رئیس ستاد کل نیروهای مسلح چین در سال ۲۰۱۶ به ایران سفر کرد. در این سفر، توافق‌نامه‌ای شامل گسترش همکاری‌های دفاعی نظامی، تبادل تجربه در زمینه‌های نظامی به‌ویژه در حوزه‌های آموزشی و مبارزه هم‌جانبه با تروریسم و مؤلفه‌های ناامنی در منطقه امضا شد. رزمایش مشترک ایران، چین و روسیه در سال ۲۰۱۹ که در آب‌های دریای عمان برگزار شد، حکایت از همکاری‌های بسیار جدی امنیتی و نظامی این سه کشور برای مقابله با تهدیدهای موجود در منطقه داشت. این نخستین رزمایش مشترک ایران و چین پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران بود (Zhang, 2020: 12).

شکل ۲: سیاست نگاه به شرق ایران در برابر جمهوری خلق چین در دوره روحانی

Source: Authors

نتیجه

چین در گرایش به شرق ایران، جایگاه محوری دارد و بزرگ‌ترین شریک تجاری تهران است. با وجود این، ویژگی اساسی روابط تهران و چین، بی‌تناسبی قدرت، موقعیت و هدف‌هایی است که تاریخ دو کشور را مشخص می‌کند. در حالی که هر دو تجربه روابط پرتنش با آمریکا دارند، چین قدرت بزرگی است که درگیر یک رقابت بلندمدت با آمریکا است و در همان حال متعهد به ساخت حوزه نفوذ خود با راهبرد یک کمربند و یک راه است. از آنجایی که ایران در قلب راهروی اقتصادی غرب آسیا- آسیای مرکزی- چین قرار گرفته است، راهبرد «یک کمربند و یک راه»، راه را برای یک همگرایی متوازی برای ایران فراهم می‌کند. اما ایران یک قدرت منطقه‌ای زیر فشار تحریم‌های آمریکا است که نمی‌تواند مسیر خود برای ورود به جامعه جهانی را کامل کند. در چند سال اخیر، تشدید رقابت چین و آمریکا با بروز جنگ تجاری و پیچیدگی فزاینده روابط ایران و آمریکا که در خروج آمریکا از برجام متبلور شد، به شدت فرایند تکامل روابط چین و ایران را متأثر کرده است. نگاه به شرق با محوریت چین بیشتر ناشی از شرایط اضطراری ایران در برابر غرب بوده است، اما این احتمال هست که در آینده نزدیک گرایش به شرق ایران، در تأثیر تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی، در اولویت چین نیز باشد.

سطح روابط تنش‌زا بین چین با ایالات متحد در یک دهه گذشته افزایش پیدا کرده است و انگیزه توسعه نفوذ این قدرت شرقی نیز فراتر از حیط خلوت آن، بیشتر از یک دهه گذشته شده است. بنابراین عرصه تقابل بین این قدرت با آمریکا دست‌کم نسبت به دوران احمدی‌نژاد بیشتر شده است. در نتیجه، بیشتر توسعه روابط ایران با چین در این دوره صورت گرفت. اگرچه روابط بعد از برجام رشد بیشتری کرد، با خروج آمریکا از این توافق و به‌کارگرفتن سیاست فشار حداکثری ضد ایران و تشدید تحریم‌ها بار دیگر سیاست خارجی ایران را دچار انزوا در ارتباط با غرب کرد که توجه به چین را اجتناب‌ناپذیر می‌کرد. برجام در مدت محدود خود سبب شد سیاست خارجی ایران دست‌کم برای دوره‌ای به دور از فشار ساختار نظام بین‌الملل به روابط ایران با قدرت‌های شرقی بنگرد. موضوعی که چین همواره با تردید به آن می‌نگریست که در صورت بهبود روابط ایران با غرب، چین اولویت چندانی در سیاست خارجی ایران نخواهد داشت.

نگاه ما به شرق و غرب در چهار دولت گذشته، بیشتر از دیدگاه فشارهای ساختاری در جهت‌دهی به سیاست خارجی بوده است. از این‌رو، همواره روابط ما به‌ویژه در ارتباط با قدرت‌های شرقی، جنبه تاکتیکی و نه راهبردی داشته است. بنابراین سیاست خارجی عمل‌گرایانه‌ای براساس توانمندی‌های داخلی و محدودیت‌های بین‌الملل نداشته‌ایم. ضروری است که تعریف منافع ملی کشور در ارتباط با قدرت‌های بزرگ و منطقه‌ای مشخص و تبیین شود. بنابراین نگاه مبتنی بر واقعیت‌ها به تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی، لازمه کار است.

در این مسیر باید بین اصول، هدف‌ها و ابزارهای سیاست خارجی کشور ارتباط اندام‌وار وجود داشته باشد. با توجه به منطق نگاه به شرق و نوع روابط ایران با چین در ۱۶ سال گذشته، به نظر می‌رسد سیاست نگاه به شرق برای ایران دست‌کم در این دوره زمانی یک رویکرد اصولی و راهبردی نبوده است. این پرسش همواره بر ذهن سیاست‌سازان ایرانی و چینی حاکم خواهد بود که در صورت بهبود روابط غرب با ایران آیا ایران همچنان به گسترش روابط با شرق توجه خواهد داشت یا خیر؟ تجربه ۱۶ ساله نشان داده است سهم فشار ساختار نظام بین‌الملل در برابر رویکردهای دولت‌های این دوره، سنگینی می‌کرده است و این گسترش روابط، چندان به مؤلفه‌های داخلی در مقایسه با مؤلفه ساختاری وابسته نبوده است.

References

- Abdollahi, Mohsen (2018), "Challenges of Iran's Foreign Policy during Rouhani's Presidency", **Sixth International Congress on the Development and Promotion of Basic Sciences and Technologies in Society**, Tehran [in Persian].
- Al-qahtani, Saad (2021), "Will the Sino-Iranian Agreement Serve the Ambitious Geopolitical Interests of China?" Available at: <https://carnegieendowment.org/sada/85122>, (Accessed on: 2/9/2021).
- Arghavani Pirsalami, Fariborz (2016), "Iran-China Relations under Ahmadinejad: The Look to East Policy and Structural", **Research Letter of International Relations**, Vol. 8, No. 32, pp. 9-41 [In Persian]. Available at: http://prb.iauctb.ac.ir/article_521448.html?lang=en, (Accessed on: 2/12/2021).
- Arghavani Pirsalami, Fariborz and Javad Salahi (2014), "China's Balanced Action Policy and Iran's Nuclear Program", **World Politics Quarterly**, Vol. 4, No. 1, pp. 99-133, Available at: https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_282.html?lang=en. (Accessed on: 2/9/2021) [in Persian].
- Azad, Shirzad (2017), **Iran and China: A New Approach to their Bilateral Relations**, Lanham: Lexington Press.
- Bayar, Tugba (2019), "Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran's Foreign Policy", **All Azimuth** Vol. 8, No. 1, pp. 37-54 (doi:10.20991/allazimuth.456272).
- Bar, Sshmuel (2015), "Iran and the Middle East after the Nuclear Agreement?" Available at: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:CjdmcqzZNM0J;http://www.friendsofisraelinitiative.org/uploads/papers/pdf/FOI_Paper32.pdf%2Bnuclear+agreement+with+iran+2015+and+saudi+arabia+pdf&hl=en-IR&gbv=2&ct=clnk, (Accessed on: 3/10/2019).

- Chen, Wen – Sheng (2011), “China’s Oil Strategy: "Going Out to Iran"”, **Asian Politics and Policy**, Vol. 2, No. 1, pp. 39-54. (doi:10.1111/j.1943-0787.2009.01166.x).
- Cordesman Anthony H (2011), “U.S. and Iranian Strategic Competition; Competition Involving China and Russia”. Washington DC, Center for Strategic and International Studies (CSIS). Available at: <https://www.csis.org/analysis/us-and-iranian-strategic-competition-4>, (Accessed on: 6/10/2021).
- Cordesman, Anthony H and Sam Khazai (2014), **Iraq in Crisis**, Washington DC, Center for Strategic and International Studies CSIS Press. Available at: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/140513_Cordesman_IraqInCrisis_Web.pdf, (Accessed on: 6/10/2021).
- Delpech, Therese (2011), **Iran and the Bomb, the Abdication of International Responsibility**, New York: Columbia University Press.
- Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal (2011), "Neoclassical Realism and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", **Foreign Policy Quarterly**, Vol. 25, No. 2, pp. 275-294, Available at: http://fp.ipisjournals.ir/article_9462.html, (Accessed on: 5/9/2021). [in Persian].
- Dergham, Raghida (2021), “Will the China-Iran Deal Change the Middle East?” Available at: <https://www.thenationalnews.com/opinion/comment/will-the-china-iran-deal-change-the-middle-east-1.1196284>, (Accessed on: 5/7/2021).
- Ebadizadeh, Rahil (2015), **Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran in the Syrian Crisis**, Master Thesis, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabai University. [in Persian].
- Elias, Arne (2021), “25-Year China - Iran Strategic Agreement Charts China – Iran Economic Corridor: Architecture & Implications”, Available at: https://www.nrci.no/External/25year_China_Iran_Strategic.pdf, (Accessed on: 5/8/2021).
- Ezzati, Ezzatullah (2014), “Shiite Geopolitics: Iran and the Shiite Crescent”, Tehran: Geographical Organization of the Armed Forces. [in Persian].
- Forough, Mohammad Bagher (2020), “Iran and China: Ideational Nexus Across of the BRI”, in: **Forced to Go East? Iran’s Foreign Policy Outlook and the Role of Russia, China and India**, eds. by Azadeh

- Zamirirad, Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs. (doi: 10.18449/2020WP03).
- Fulton, Janathan (2019), "China's Great Game in the Middle East", Available at: https://ecfr.eu/publication/china_great_game_middle_east/, (Accessed on: 6/2/2020).
- Garver, John, W. (2011), "Is China Playing a Dual Game in Iran?" **The Washington Quarterly**, Vol. 34, No. 1, pp. 75-88, (doi:10.1080/0163660X.2011.538296)
- Garver, John (2016), "China and Iran: An Emerging Partnership Post-Sanctions", Available at: https://www.mei.edu/sites/default/files/publications/Garver_ChinaIran.pdf, (Accessed on: 3/7/2019).
- Gentry, James Brandon (2018), "China's Role in Iran's Anti-Access / Area Denial Weapons Capability Development", Middle East Institute, Available at: <https://www.mei.edu/publications/chinas-role-irans-anti-access-area-denial-weapons-capability-development>, (Accessed on: 2/6/2021).
- Greer, Lucille (2020), "Last among Equals: The China-Iran Partnership in a Regional Context", Available at: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/MEP_200831_OCC%2038%20v3%20%281%29.pdf, (Accessed on: 2/2/2021).
- Harold, Scott W.; Nader, Alireza (2012), **China and Iran: Economic, Political, and Military Relations**, RAND Corporation, Available at: https://www.rand.org/pubs/occasional_papers/OP351.html, (Accessed on: 2/2/2022).
- Hong, Zhao (2014), "China's Dilemma on Iran: between Energy Security and a Responsible Rising Power", **Journal of Contemporary China**, Vol. 23, No. 87, pp. 408-424, (doi: 10.1080/10670564.2013.843880)
- Hunter, Shireen T. (2010), **Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era**, Santa Barbara: Praeger.
- ISNA, "Step by Step with Rouhani; from East to West", Available at: <https://www.isna.ir/news/96122714755>, (Accessed on: 12/10/2018). [in Pearsian].
- ISNA, "What will be the Result of the 25-year Agreement between Iran and China?" Available at: <https://www.isna.ir/news/1400010702339> (Accessed on: 1/4/2021) [in Persian].

- Katzman, Kenneth (2020), "U.S.-Iran Conflict and Implications for U.S. Policy", Available at: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R45795.pdf>, (Accessed on: 2/6/2021).
- Kemenade, Willem (2013), "Iran's Relations with China and West: Cooperation and Confrontation in Asia", The Hague, Netherland Institute for International Relations, Klingender Diplomacy Papers No. 24, Available at: <https://www.clingendael.org/>, (Accessed on: 5/9/2021).
- Khosravi, Malektaj (2017), "Iran's Foreign Policy Approach towards Middle East Regional Order and Security under 11th Government", **Research Letter of International Relations**, Vol. 10, No. 39, Serial Number 39, pp. 31-58, Available at: http://prb.iauctb.ac.ir/article_535765_00.html?lang=en, (Accessed on: 2/8/2021). [in Persian].
- Kapur, Saloni (2019), **Securitization in the Non-West**, London: Routledge.
- Koolae, Elaheh and Afifeh Abedi (2018), "Geopolitical Components of the Russian Foreign Policy", **International Quarterly of Geopolitics**, Vol.14, No, 49, pp: 1-15 Available at: <http://ensani.ir/fa/article/391688/>, (Accessed on: 5/21/2022). [in Persian].
- Lecky, James (2017), "China- Iran: A limited Partnership", Available at: <https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/China-Iran--A%20Limited%20Partnership.pdf>, (Accessed on: 2/3/2020).
- Lynch, Mark (2012), **The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East**. New York: Public Affairs.
- Lee, Steven (2020), "Defying U.S., China and Iran Near Trade and Military Partnership", Available at: <https://www.nytimes.com/2020/07/11/world/asia/china-iran-trade-military-deal.html>, (Accessed on: 10/5/2020).
- Mahdian, Mohammad Hossein (2014), **Results of the Eleventh Government in the Effort to Get the Country Out of Securitization**, Tehran: Research Institute for Strategic Studies. [in Persian].
- Malus, Katherine (2018), "From "Atoms for Peace" to "JCPOA": History of Iranian Nuclear Development", Available at: <https://k1project.columbia.edu/content/atoms-peace-jcpoa-history-iranian-nuclear-development> (Accessed on: 17/03/2021).
- Maloney, Suzanne (2012), "The Self-limiting Success of Iran Sanctions", **International Affairs**, Vol. 87, No. 6, pp. 21-40. (doi:10.1111/j.1468-2346.2011.01037.x).

- OEC (2020), "China (CHN) and Iran (IRN) Trade", Available at: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/irn>, (Accessed on: 17/03/2021).
- Razani, Ehsan (2014), "Iran's Conventional Military Relations with China under Ahmadinejad (2005-2013)", **International Journal of Advanced Studies in Humanities and Social Science**, Vol. 3, No. 1. pp. 1-9, Available at: http://www.ijashss.com/article_83545.html, (Accessed on: 12/03/2022).
- Roth, Taylor (2021), "China-Iran Relations: A Limited but Enduring Strategic Partnership", Available at: https://www.uscc.gov/sites/default/files/2021-06/China-Iran_Relations.pdf, (Accessed on: 11/12/2021).
- Sabouri, Ziauddin; Salehian, Tajoddin (2017), "Strategic Review of Economic Diplomacy of the Islamic Republic of Iran Case Study: Eleventh and Twelfth Governments", **International Relations Research**, Vol. 7, No. 24, pp. 133-158, [in Persian], Available at: http://www.iisajournals.ir/article_53757.html?lang=en (Accessed on: 11/12/2021).
- Salehi, Seyed Javad and Fariborz Arghavani-Pir Salami (2012), "Nuclear Program and the Future of Iran's Foreign Policy Challenges: Regional and International Levels", in: Mojtaba Maghsoudi, **Iran, Politics and Futurology**, Tehran: Institute of University Publishing. [in Persian].
- Safavi, Hamze and Ali Mohamad Khaksar (2018), "Analyzing Isis's Impact on Middle East's Political-Security Equations", **Geopolitical Research**, Vol. 33, No. 1, pp. 39-50, (doi: 10.29252/geores.33.1.39), [in Persian]
- Shariatinia, Mohsen (2012), "Iran-China-US Triangle", in: Asia 7: **Iran-China Relations** by Hossein Asgarian, Tehran: Abrar Moaser. [In Persian].
- Shariatinia, Mohsen (2012), "Determinants of Iran-China Relations", **Foreign Relations Quarterly**, Vol. 4, No. 2, pp. 210-179, [in Persian].
- Soltani, Mohammad Javad (1399), **The Riddle of Iran-Saudi Arabia Competition**, Tehran: Andisheh Sazan Noor. [In Persian].
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (2012). UN Embargo on Iran. Available at: https://www.sipri.org/databases/embargoes/un_arms_embargoes/iran (Accessed on: 12/03/2021).

- Sadjadpour, Kazem. (2011), "The Battle of Dubai: The United Arab Emirates and the US- Iran Cold War", Available at: <http://www.carnegieEndowment.org/pubs>. (Accessed on: 12/03/2021).
- Trade Map, (2012), Trade Competitiveness Map, Countries Trade Statistics (Islamic Republic of Iran-China), International Trade Center.
- Taliaferro, Jeffery, Steven Lobell and Norrin Pips Man (2009), "Introduction: Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy", in: Lobell, Steven E. et al. **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**, London: Cambridge University Press, (doi:10.1017/CBO9780511811869).
- Temiz, Kadir (2021), **Chinese Foreign Policy toward the Middle East**, London: Routledge, (doi:10.4324/9781003180333).
- UNCTADstat (2016), "General Profile: Iran", Available at: <http://unctadstat.unctad.org/countryprofile/generalprofile/en-gb/364/index.html>, (Accessed on: 3/7/2020).
- Vatanka, Alex (2021), "Making Sense of the Iran-China Strategic Agreement", Available at: <https://www.mei.edu/publications/making-sense-iran-china-strategic-agreement>, (Accessed on: 12/03/2021).
- Warnaar, Maaik (2013), **Iranian Foreign Policy during Ahmadinejad**, New York: Palgrave Macmillan Press (doi:10.1057/9781137337917).
- Zhang, Sheng (2020), "The 25-Year Agreement between China and Iran: A Continuation of Previous Policy", Available at: <https://www.washingtoninstitute.org/pdf/view/1060/en>, (Accessed on: 12/12/2021).